

NEMESI KÖZBIRTOKOSSÁGOK REGÁLÉ JÖVEDELMEI ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON

Petercsák Tivadar

A mezőgazdálkodáshoz kapcsolódó lokális gazdasági közösségek tipikus formája a *közbirtokosság*. A rendi társadalomban *nemesi közbirtokosságot* (*compossessoratus*) jelentett, amikor az egy-egy településen birtokos nemesek fel nem osztható javainak a közös tulajdonlásáról és használatáról volt szó. Kezdetlegesebb formái a 17. században önszerveződéssel alakultak ki, és a 18. században váltak általánossá. A közbirtokosság magában foglalta mindazokat a javakat, amelyeket nem volt érdemes felosztani, mert gazdaságtalan egységek jöttek volna létre. Hagyományosan közösen használták az erdőket, legelőket, halászárvizeket és a vadászati jogot, továbbá a királyi kisebb haszonvételeket (*regálé*), mint pl. a kocsmáltatást, a mészárszék tartását és a vásártartási jogot. A kuriális faluközösségekben a közbirtokosság közigazgatási, rendészeti feladatokat is ellátott, földesúri joghatóságot gyakorolt.¹

Észak-Magyarország megyéiben az országos átlaghoz képest magasabb a nemesek aránya, hiszen a 16–17. századi végvári küzdelmek során a vitézül harcoló parasztkatonákat nemesi levéllel emelték ki a jobbágyok sorából. A II. József korabeli népszámlálás adatai szerint a legtöbb nemes Borsodban (15,2%) és Abaújban (8,1%) élt, de Hevesben is 6,7% volt az arányuk, szemben az országos 5%-kal. A nógrádi települések 26,2%-a, a Heves megyeiek 23,7%-a, a borsodiak 40%-a, a Gömör megyeiek 58,8%-a több nemes tulajdonában volt, akik a jobbágyföld nélküli *kuriális* és *armális nemesekkel* éltek birtokközösségben. Ennek a szervezeti kereteit a nemesi közbirtokosság biztosította, vagy nemesi kuriális községet alkottak. A 18. századra jó néhány Heves megyei faluban a kismemesi családok aránya elérte vagy meghaladta az 50%-ot.²

¹ Ld. részletesebben: *Kállay István*: A nemesi közbirtokosság. Levéltári Közlemények LIV. 1983. 101–148.; *Paládi-Kovács Attila*: Kismemesi társadalom és kultúra. In: Magyar Néprajz VIII. (Főszerk.: Paládi-Kovács Attila). Budapest, 2000. 138–172.; *Kósa László*: „Hét szilvafa árnyékában.” A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001.

² *Paládi-Kovács Attila* 2000. 139.; *Kósa László* 2001. 18.; *Danyi Dezső – Dávid Zoltán*: Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Budapest, 1960. 63.; Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 1970. 35.; *Szabó László*: A palócok társadalomnéprajza. In: Palócok II. (Szerk.: Bakó Ferenc). Eger, 1989. 237–415.

Az utóbbi évtizedekben a régió megyei levéltáraiban, múzeumi adattáraiban folytatott kutatás alapján elsősorban a közös erdő- és legelőhasználat kérdését, a nemesi közbirtokosságok szervezeti és működési-gazdálkodási gyakorlatát vizsgáltuk.³

A nemesi közbirtokosságok számára rendszeres jövedelmet biztosítottak a királyi kisebb haszonvételek is. Ezek közül vásártartási joggal a hevesi nemesi közbirtokosság rendelkezett. A korcsmáltatásra, mészárszék és bolt tartására vonatkozó adatokat Atkáról, Besenyőtelekről, Hevesről és a nógrádi Cserhát-szentivánról találtunk. Ezek elemzése révén képet alkothatunk a regálék hasznosításának helyi gyakorlatáról, gazdasági jelentőségükről és a közbirtokossági tagok számára biztosított bevételi arányokról.

Az észak-magyarországi régióban ismert nemesi közbirtokosságok közül a hevesi rendelkezett vásártartási joggal. Ezt 1831-ben kérték a földesurak, s az uralkodó 1832-ben négy országos kirakodó- és állatvásárt (január 25., április 18., július 18., október 24.) engedélyezett. 1836-ban a közbirtokosok a kedden és pénteken tartandó hetivásár engedélyezését is kérték.⁴ Egy 1929-ben a község lapjában megjelent magyar fordítás szerint mikor az országos vásárok fenti napjai vásárnapra vagy nyilvános ünnepnapra esnének, abban az esetben a vásárok a vásárnapot vagy az ünnepnapot megelőző vagy közvetlenül azt követő napokon „*de sohasem a vásárnapra vagy ünnepnapra tartassanak*”.⁵

A vásárjövödelmeket a közbirtokosság árendásnak adta bérbe, akivel három-évenként szerződést kötöttek.⁶ Az árendát évi összegben állapították meg, amit a bérlő a vásárnak megfelelő hónapokban négy részletben fizetett be a közbirtokosság ezzel a feladattal megbízott tisztségviselőjének, az *adjunctus*nak vagy *igazgatói segéd*nek. 1844-ben a közbirtokosság Völgyi Lajos közbirtokos haszonbérlővel kötött szerződést három évre és az éves árenda 620 forint, amit a vásári hónapokban 155-155 forintjával fizetett be. A szerződés megkötésekor a bérlő 50 forint *bánom pénzt* is fizetett, amely összeg az utolsó évi bérleti díjba beszámítódott. 1849-ben „*az ellenséges viszonyos üdők miatt, minthogy a júliusi vásár meg nem eshetett 125 forint híján bé fizetődött az éves 625 forint bérleti díj*”. Az 1851-ben kötött hároméves szerződésben már 795 forint az árenda. Az

³ L.: Petercsák Tivadar: Nemesi közbirtokosság Hevesen. *Agria* XXXIV. 1998. 263–283.; Petercsák Tivadar: Egy feudális tulajdonközösség a XIX. század második felében. Az atkari nemesi közbirtokosság. *Agria* XXXV. 1999. 311–328.; Petercsák Tivadar: Nemesi és paraszti közbirtokosságok Heves megyében (XVIII–XX. század). Eger, 2003.; Petercsák Tivadar: Nemesi és paraszti közbirtokosságok Nógrád megyében. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXIX. 2005. 77–86.

⁴ I. Ferenc császár oklevele: Heves Megyei Levéltár (HML) XV-4/15. *Soós Imre*: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. 262.

⁵ Heves és Vidéke 1929. 16. sz. 1–2. Közli *Berecz Mátvás*: Heves kereskedelmi élete és pénzintézetei a polgárosodás időszakában. In: *Tanulmányok Hevesről*. (Szerk.: Petercsák Tivadar és Szabó J. József) Heves, 2001. 207–227. 11. jegyzet.

⁶ Forrás: Hevesi Helytörténeti Gyűjtemény (HHGY). Hegedűs-hagyaték.

1887. november 6-án tartott gyűlésen ismét az évek óta vásári haszonbérlő B. Szabó Imre jelentkezett bérlőnek. Mivel panaszra okot soha nem szolgáltatott és kötelezettségeit pontosan teljesítette, a közbirtokosság 1888. január 1-től három évre meghosszabbította a bérletet. „*Köteles azonban a bérlő az eddigi feltételeken felül 12-16 db marha befogadására alkalmas aklot a cédulaház környékén sajátjából felépíteni és a legközelebbi vásár alkalmával a használatnak átadni, mely akol a bérlet elteltével a közbirtokossághoz leendő minden kárpótlás nélkül*”. Az akol létesítését szolgabírói rendelet írta elő a beteg marhák számára. A bérlő kötelességévé tették, hogy a vásárteret minden vásár után tisztíttassa ki. 1890. július 16-án a vásárbérlő kérésére felére mérsékelték a negyedévi 275 forint bérleti összeget, mivel a július 13-án megtartott országos vásár alkalmával „*a marha hajtás hatóságilag betiltva volt*”. Ez a vásár szokott a leglátogatottabb, s így a legjövödelmezőbb lenni, azonban arra sem marha, sem sertés, sem juh nem volt hajtható, a szokásos vásári közönségnek a fele sem jelent meg. Ezért mérsékelték a negyedévi bérleti összeget a felére.

Külön vásári bevételt jelentettek a közbirtokosságnak a vásár helybéli elsőbbségért kapott összegek. A pénztár kezelésére vonatkozó szabályozás 4. pontja szerint „*a helypénz s vásár helybéli elsőbbségekre fizetett summák egy külön jegyzékre összeírattassanak, s azok a vásár haszonbérlőnek elismerésével ellátva a kormányzó úrnak (a közbirtokosság vezetője) utalványozásra minden vásár után által adandók*”. Vásár helybéli elsőbbségért 1838-ban 25 forintot fizetett az egri csizmadia céh, 1844-ben Prüm József kömlei izraelita az állandó árulóhelyért 5 forintot, 1849-ben Blau Jakab kereskedő 5 forintot adott. Jabretzki Márton helybéli szabómester a vásártéren folyvást kint álló két deszkasátorért 1846-tól 1851-ig minden évben 25 forint díjat rótt le.

A hevesi Vásár Tér egy 1842-ben készített térképmásolat szerint a város belső területét félkörívben övező Közlegelőből volt leválasztva.⁷ A 19. század első felében készült vázlatrajz tükrözi a „*Hevesi összes közbirtokosság tulajdonát képező vásártér*” szerkezetét. A város és az Erdő-dűlő közötti háromszög alakú területen belül külön rész szolgált a lóvásárnak, a sertésvásárnak. Egy árok és út választotta el egymástól a helybéli és az idegen szarvasmarha eladására szolgáló területet. A vásártér közepén található a kirakodóvásár, ahol egy sorba épített fabódék is vannak. Egy gémeskút rajzát is láthatjuk, amelyre nagy szükség lehetett mind az emberek, mind az állatok számára. Az 1830-as, 40-es években nyomon követhető, hogy milyen javításokat végeztek a cédulaház melletti gémeskúton. 1838-ban a kútvedret vasaltatták Pásztai Kováccsal. 1843. április 24-én egy új vasas vedret vásároltak 1 ft 30 krajcárért. 1845. szeptemberében azonban az egyik vasabroncsot már cserélni kellett a vedren (30 krajcár). Ebben az évben 150 égetett téglával rakatták ki a vásári kutat. 1846. januárjában az elhasznált kútgem helyett 3 ft 23 kr-ért újat készítettek.

⁷ HML U. 147.

Az 1830-as, 40-es években minden számadásban előfordulnak a *cédulaház* felújítására, karbantartására vonatkozó kiadások. Egy 1844-ben készült inventárium azonban két *cédulaházról* szól: egyik a *piaci deszka cédula ház*, másik a *külső cédula ház*.⁸ Mind a kettő a vásár területén található, de a rajzok alapján csak a kút melletti lokalizálható. A *cédulaház* funkciója a vásári helypénzek befizetéséhez és az igazolásul kiszolgáltató *cédulákhoz* kapcsolódhatott.

A *külső cédulaház* lehetett az az épület, amelyik nagyobb szobájában tartották a közbirtokossági összejöveteleket, gyűléseket. 1851-ben a *gyűllési szoba* kifejezéssel is találkozunk.

A *cédulaház(ak)* évenkénti javítása, tisztántartása sok munkát és kiadást jelentett a közbirtokosságnak. A kiadások között leggyakoribb a faljavítás, meszelés, kovácsmunkák, ablaküvegezés, a kémény javítása és rendszeres tisztítása a kéményseprővel.

Az inventárium szerint a *külső cédulaház* előtt állt a marhaakol, és valószínű, hogy az épület hátulsó kisebb szobájában és konyhájában lakott a számadásokban évenként 25 forint bérrel szereplő *akolgazda* (1838), *cédulaházi gondviselő akoly gazda* (1844), *cédulaházi lakó akoly felvigyázó* (1846), *cédulaházi aklos Nagy Pál* (1849), illetve *aklos* (1851). Az *akol* javítására évenként költöttek: 1838-ban zár igazítása, 1843-ban a kerítés javítása, a karfák évenkénti újítása, 1849-ben pedig „a vásári akolnak a császári hadsereg által tett elpusztítása helyre hozására 57 ft 30 krt-*t*” fordítottak.

1898-ban egy alispáni leirat a hevesi nagyvásártéren a lóvásár területét fa korláttal vagy árokkal leválasztandóvá teszi. A közbirtokossági gyűlés határozata szerint az árokkal való kerítést választják úgy, hogy a lovak felhajtása egy helyen történjen, mivel a vásárban egy állatorvos van alkalmazva. Ugyanezen az október 24-i gyűlésen – amelyen 7 közbirtokos jelent meg – foglalkoztak a Földművelődésügyi Minisztérium, a megyei alispán és a járási főszolgabíró azon intézkedésével, miszerint „a közbirtokosság a heti piacok tartamára is köteles okleveles állat-orvost alkalmazni ... A járási állat-orvos szemben a közbirtokosság ajánlatával minden heti piactól 3 forintot követel. Ezen összeg túl magas, mert egy évre 156 ft-ot tenne ki”. Határozatot hoztak, hogy az állatorvos követelését túl magasnak tartják, mivel a heti vásárok rövid időtartamúak, ekkor csak sertéseket árulnak, az állatorvosnak nincs sok elfoglaltsága a vásárban és a mángygyakorlatát ezeken a napokon is teljesítheti. Megbízták az elnököt és két közbirtokossági tagot, hogy tárgyaljanak a díj mérsékléséről.

A vásárban vitás kérdések fölötti bíraskodásra is sor kerülhetett. Erre utal az 1846-os számadásban szereplő kifizetés: 15 ft a „vásári bíraskodási honorárium” a járási főszolgabíró és az esküdtek részére.

A *piaci cédulaház* inventáriumában szerepelt 1844-ben két vízpuska, amit tűz esetén használhattak. Valószínűleg azokról van szó, amelyeket 1838-ban

⁸ HHGY 94. 1. 5.

készítettet a közbirtokosság 80 forintért Hupka János lakatossal és 4 ft-ért az asztalossal. 1846-ban már a vízipuskákat tartó deszkabódéről olvashatunk, s ekkor az egyik elromlott vízipuskához új ládát csináltattak 10 forintért az asztalossal, a fém munkákért pedig 7 ft 30 kr-t fizettek a lakatosnak.

A hevesi közbirtokosság 1840-es, 50-es évekből fennmaradt *számadási könyvei* alapján nyomon követhetők a vásári és piaci haszonbérből befolyt bevételek és azok aránya az összes bevételen belül. 1843-ban 577 ft 30 kr (2 717 ft 51 kr), 1844-ben 648 ft 45 kr (2 406 ft 22 kr), 1846-ban 620 ft (2 260 ft 36 kr), 1851-ben 710 ft (1 601 ft 51 kr) bevételt könyveltek. Ezek az összegek az éves bevétel 21%-át, 26,9%-át, 27,4%-át és 44,3%-át jelentették. Egy alispáni jelentés szerint az 1898–1900 közötti időszakban a hevesi közbirtokosság vásári jövedelmeit csak a hatvani, a gyöngyösi és az egri vásárból származó jövedelmek múlták felül.⁹

A korcsmáltatás, mészárszék és boltok tartása több nemesi közbirtokosság számára biztosított rendszeres jövedelmet.

A besenyőtelki közbirtokosok már 1769-ben megegyeztek abban, hogy a községben csak egy korcsma és mészárszék legyen. Ezért tilalmas volt kurta kocsmát tartani, bort, sört és pálinkát háznál pénzért árulni az ital elkobzása és 12 forint büntetés terhe mellett. A kocsmát javítására rendelték a piaci jövedelmeket. „*Amennyiben a korcsma szűk volna, nagyobbíttasson vendégszobákkal, istállóval és szekérszínnel*”, valamint a piac előtt „*építtessen egy görög bót*” (vegyeskereskedés). Ugyanakkor szabad volt a szolgák konvenciójában, a pásztorok vagy munkások bérében bort vagy másféle italt adni.¹⁰

A nógrádi Szentiván közbirtokos nemesei 1734-ben úgy döntöttek, hogy ha nem akarják folytatni a közös korcsmáltatást, akkor egyénileg is mérhetik a bort, pálinkát és sört, de csak akkor, ha a hadnagy engedélyezi, és „*megkóstolván árát nem szabja*”. Aki megadott icce mértéknél kevesebbet mérne, 12 forintra büntetik. „*Falunak közönséges (közös) hasznára pedig minden akótól ... egy-egy pint, pálinkából minden iccétül egy-egy polturát tartozik adni*”.¹¹

A leleszi közbirtokosok korcsmáltatásáról 18-19. századi feljegyzés maradt fenn. Az egy-két évre bérbeadott szántófölddel és réttel együtt a bérlő részesült a „*fundus*” után járó kocsmái és mészárszéki közös jövedelmekből.¹²

A hevesi nemesi közbirtokosság bérbeadta a kocsmáltatási jogot és a mészárszék tartását. A három kocsmái bérlő panaszos levelet írt az úriszéknek a kurta kocsmák elszaporodása miatt, amelyet az 1818. február 29-i közbirtokossági

⁹ Berecz Máttyás 2001. 215.

¹⁰ Alsó László: A nemesi község hatósága és szervezete. Adatok Besenyőtelek község megalakulásáról és 1848 előtti szervezetéről. Budapest, 1928. 27–28.

¹¹ Pálmány Béla: A cserháti Szentiván nemesi községének szabályrendeletei (1734–1817). A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVIII. 1993. 119–136.

¹² Dobó István Vármúzeum. Egri Néprajzi Adattár 1683–73. 53., 81.

gyűlésen olvastak fel. Eszerint „... majd minden parasztember, akinek csak szölleje legyen, szabadon mérk boraikat sokféle színek alatt, de vannak olyan parasztemberek is, akik más helyről vagy mástól megvesznek öt, hat akó bort a magok számára, és azt másoknak szabadosan elmérk. Nemkülönb a nemes földesurak között is találatnak, akik boraikat szabadon méretik a maguk házá-nál.” 1849-ben a tilos italmérésen rajtakapott Jábrezky Márton borát elkobozták, de a szomszédos településekről is többen hordószám hordták literenkénti kimérésre a bort. 1887 végén írtak arról, hogy 1888. január 1-én a *Parti* és a *He-gyes kocsmák* új bérlőkhöz kerülnek. Az átadás előtt szükségesnek tartotta a közbirtokosság, hogy a kocsmák és melléképületek állapotát megvizsgálják. A boltokra vonatkozóan 1831-ben döntöttek, hogy csak öt bolt lehet Hevesen, a többi bezáratásáról gondoskodjon a director.¹³

Hevesen két mészárszék – kisebb és nagyobb – működött, melyet 1842-ben Morvai Farkas és Blajer Izsák bérelt a közbirtokosságtól. Morvai Farkas már az 1830-as években is árendás volt, és 1833. szeptemberében a közgyűlés részlete-sen szabályozta a bérlést. Az árenda három évig (1834–1836) tartott, s ezért minden új esztendőre 576 forintot kellett fizetni a közös kasszába. A bérlő köte-les minden vasárnap és ünnepnap sertéshúst mérni, először a földesuraknak, 8 órától viszont bárkinek. Borjú- és bárányhúst „nem csak fertály számra, hanem font számra is tartozik adni határozott áron. Legyen mindig becsületes, jó marha húsa elegendő mind az uraságok, mind a köznép részére ... A sertés hús is bent a székben mérésen és faggyút is elegendőt tartson.” Fontosnak tartották megje-gyezni, hogy a hús „kimérésére köteles becsületes ...keresztén ...legényt tartani, akiért felel.” A bérlő köteles volt az épületeket jó karban tartani és úgy vissza-adni az árenda lejártakor. A gondatlanságból eredő kárt tartozik megtéríteni. Az árendás kérésére vállalják, hogy „tavasszal az uraságok fognak neki kertet adni és abban istállót építtetni és körül árkoltatni.”

A mészárszék felügyeletével 1831-ben az egyik közbirtokost, Szabó Imrét bízták meg, hogy a kisebb visszaéléseket szóbeli fenytéssel végezze, a nagyob-bakat pedig a directornak vagy a járási szolgabírónak jelentse be. 1846-ban a *hús comissárius* tisztséggel találkozunk, amikor Nagy Sámuelnek 75 ft fizetést ad-nak ki ezért a munkáért. Szükség lehetett a mészárszék felügyeletére az iratok-ban található panaszok, bejelentések miatt. Az 1831. december 27-i közgyűlésen foglalkoztak Nyíró Jánosnak a mészáros árendás és a székálló legény elleni pa-naszával. A székálló legény nem csak goromba szavakkal illette a földesuraknak húsért járó cselédjeit, hanem hamisan is szokta mérni a húst úgy, hogy 3 fontnak fél font híja is szokott lenni. Az árendás büntetés terhe mellett ne nézze el tovább az ilyen nyilvános visszaélést – határozták –, és köteles a székálló legénynek olyan fizetést adni, hogy ne legyen kénytelen az ilyen hamis tolvajsághoz ra-gaszkodni. A legényt ezúttal szóval, máskor pedig „érzékenyebben” fogják meg-

¹³ HHGY Hegedűs-hagyték.

fenyíteni. 1823. december 30-án viszont a mészárszék árendás panasolta el, hogy a „helybeli zsidóság a sakter által feles számmal bárányokat kóseroltatnak a maguk számára, és mivel a zsidóknak a bárányt megvenni nem szabad, azt a mészáros tetemes kárával eladják. A mészárszék árendás panasza helyesnek találtatván, a helybeli zsidóságnak ezentúl a kóser bárány vágattatás confiscatio büntetés alatt megtiltatik, a mészárosnak ellenben szoros kötelességül tétetik, hogy a zsidóság számára mindenkor elegendő kóser bárányhúst tartson a székben.”¹⁴

Hevesen a mészárszék haszonbérből évente 2-300 forint jövedelme származott a közbirtokosságnak, ami az 1840-es években az összes bevétel 9,3-21,1%-át tette ki.

A mészárszék árendából befolyt jövedelem mellett a közbirtokosságnak rendszeres kiadást is jelentett a működtetése, a mészárszék épületeinek felújítása. 1838-ban írták, hogy „a mészárszék körül 2 esztendő alatt tett javítási költség 63 ft 21 kr.” 1843-ban a mészáros lakásnál végzett üveges munka 6 ft, a közös mészáros lakásnak újbóli építésére egyszer 798 forintot, másodszor 475 forintot fizettek. A lakatosmunka (13 ft 43 kr) mellett az istálló és a kút javítása 22 ft 25 kr-ba került. 1845-ben a mészárszéki kúthoz vettek egy vállúnak való fát és kifaragtatva, valamint a helyszínre szállítva fizettek érte 12 ft 30 kr-t. 1851-ben a kút gémjét kellett cserélni 1 ft 40 kr-ért. A mészárszékbe való húsvágó tőkét is a közbirtokosság vette, 1852-ben 5 forintba került.

A kocsmáltatás és a mészárszék bérbeadása Atkárón is jövedelmet biztosított a közbirtokosságnak. A bérbeadás árverés útján történt 3-4 évre – 1885-től 6 évre – Szent György-napi fordulóval. 1857-ben készült egy „haszonbéri szerződés” tervezet, amelyen minden újabb bérletéhez elvégezték a „megkívántató kiigazításokat”.¹⁵ 1873-ban az alábbi szerződést kötötték Vaisz (Veisz) Sámuel haszonbérlővel:¹⁶

„Haszonbéri Szerződés

Mely egyrésztől az Atkári T. közbirtokosság, másrésztől Vaisz Samuel Atkári lakos és haszonbérlő között az Atkári kisebb kir. haszonvételeket illetőleg következő föltételek alatt kötöttetett:

I^{ör} Az Atkári közbirtokosság részéről a közös kisebb haszonvételek, nevezetesen a bor, sör és palinka mérhetési jog, a három hónapig tartó községi korcsmáltatási jognak épségben hagyása, úgy szinte az italok árulása iránt kiadott felsőbb szabályok megtartása mellett 1873 év April 24ik napjától számítandó folytonosan következő három évekre haszonbérbe által adatik. Egyébiránt

¹⁴ HHGY 98 .1. 31.

¹⁵ HML V-207/4. 11–13.

¹⁶ HML V-207/4. 130–131.

bárki másnak a határban bort, sört, pálinkát, iczénként elmérni vagy akonal (akónál) kisebb mennyiségben eladni akár a határba bevinni szabad nem lészen (kivéve régi jóféle bort butellába beteg számára). Ellen esetben ha valaki által ebbeli joggyakorlatában háborítatnék, a haszonbérlőnek tulajdon felperessége alatt illeténi sérelmet, a törvény szabta úton orvosolni teljes szabadság engedtetik, a netalán elkozbzandó italok, és hús egész mennyisége ötet illetendvén.

^{2^{or}} Tartozik haszonbérlő a községet naponkint egész éven által jó, elegendő, egészséges, fris marhahússal, (a ju hús mérhetés ön tetszésere hagyatván,) valamint jó egészséges italokkal a községet három éven át ellatni tartozik. A húsmérésre nézve megjegyeztetik, hogy azt azon árban tartozik haszonbérlő méretni, aminő árban az a legközelebb eső szomszéd községekben méretik.

^{3^{or}} Haszonbérlő tartozik évenként 600, az az hatszáz forintot osztrák értékben fizetni, még pedig mindenkor felét Szt. Györgykor, másik felét Szt. Mihály napkor mindig előre a közbirtokossági intézkedés folytán kezébe adandó kulcs szerint, kinek kinek befizetni tartozik. Mely összegből haszonbérlőnek bármi szín alatt vagy ez érdemben teendő folyamodására lehúzás nem engedtetik. Ha a kiszabott napok után 8 nappal fizetési kötelezettségét elmulasztaná, akkor az igazgató saját felperessége alatt a fizetni elmulasztott összeget, minden okozandó költségekkel együtt a legrövidebb sommás szóbeli eljárás útján a bérlő vagyonából szabadon választva megveendő leszen.

^{4^{or}} A kir. kisebb haszonvételekhez tartozó belső telek a rajta lévő vendégfogadó épület, mészárszék, és istállóval együtt leltár mellett a közbirtokosság által kijavítván adatván által a haszonbér elteltével is ugyan azon leltár mellett jókarban tartozik a bérlő visszaadni. A bérlő az épületeket általa viselendő költségen a haszon bér kezdetén azonnal tartozván tűzkármentesíteni, és a tűzmentesítésről szőlő igazolványt Igazgató urnak azonnal át adni, – mely épületben árulhat minden bolti cikkeket melyek felsőbb engedély mellett árulhatók.

^{5^{or}} A haszonbéri pénz mennyiségtől valamint a belső telektől járó minden némű adót minden beszámítás nélkül mind a három év alatt haszonbérlő tartozik fizetni oly szoros értelemben hogy a bérben adó közbirtokosság a fizetendő haszonbéri összeget minden ado fizetési csonkítás nélkül veendi kezéhez egészen továbbá fogyasztási adót a községi $\frac{1}{4}$ évi korcsmáltatási jog után járó fogyasztás adó kivételével a bérlő tartozik viselni úgy a haszonbérlett épületeken, a bérlett ideje alatt előfordulandó kisebbszerű kiigazításokat 20 az az húsz o.é. frt. erejéig minden beszámítás nélkül saját költségén teljesíteni s nyugtával igazolni tartozik. A szerződés ervényesítésére pedig fél évi haszonbért a szerződés alairasa után azonnal lefizetni tartozik.

^{6^{or}} Ha netalán valamely birtokos, vagy lakos marhájának szerencsétlenségéből a lába eltörne, vagy hasonló előre nem látható véletlen eset fordulna elő, akkor az igazgató által megvizsgáltatván, ha különben egészséges és kimérésre alkalmasnak találtatik, köteles a bérlő a községi előljáróság úgy az igazgató, s a

károsult közbejöttével, a kérdéses húst lemázsálás után folyó árban amenyit belőle ki bír mérni a tulajdonosnak kifizetni, a faggyút pedig folyó árban felvenni.

7er Ezen bérletett a közbirtokosság beleegyezése s jóváhagyása nélkül alhaszonbérletbe adni szabad nem leend.

8^{or} Köteleztetik haszonbérelő az általa kibérelt vendégfogadó épületében egy szobát tisztán s kellően bebútorozva, a birtokosság szabad rendelkezésére tartani, azon megjegyzéssel azonban, hogy ő maga is használhatja, s csak akkor tartozik át engedni midőn valami közös szállást igénylő tisztviselő vagy megyei pandúr, vagy bármi hatósági egyén megjelenik hogy azon esetben tiszta s alkalmas elhelyezést nyerhessen (értve egyedül a szálásolást). Ezen kötelezettség ki-terjesztetik az istállóra nézve is és pedig olyformán hogy minden elő fordulandó alkalomkor két lonak alkalmas helyet adni tartozik.

9er Minden a kir. haszonvételekre vonatkozó kormányi rendeleteknek feltétlenül olyformán veti alá magát a bérelő hogy azok ha a jelen szerződés bármely pontjaival jönnének is össze ütközésben, ennek érvényét legkevésbé sem gyöngítik, semmi leszámításra haszonbérlelt fel nem jogosítják, azon egyetlen esetet kivéve, ha netalán a regale beneficium megszüntetnék, magában értetődik, hogy akkor a bérleti fizetés is meg fog szünetni.

Másrésről Veisz Sámuel haszonbérelő ezen kir. kisebb haszonvételeket önkakaratomból és az itt előttem felolvasott s fent leírt feltételek mellett átvettem, attól a haszonbéri évek folyama alatt el nem álhatván, azoknak minden pontjaiban megtartására magamat s jogutódaimat ezennel kötelezem s biztosítékul mindenfelé akárhol található ingó s ingatlan vagyonommal magam lekötöm. Kelt Atkárón 1873. April. 14-én.”

Veisz Sámuel 1858-tól 1885-ig volt bérelője a kisebb királyi haszonvételeknek, aki 1873-ban 600 ft, 1882-ben 750 ft, 1884-ben pedig 1 000 ft bérleti díjat fizetett.

1884-ben kötelezték a bérlelt, hogy még azon évben egy, legalább 30 szekér jég elhelyezésére alkalmas jégvermet készítsen a vendéglő udvarán saját költségére. Azt köteles minden évben jéggel megtölteni, illetve jéggel folyamatosan ellátva tartani. A jégverem azonnal a közbirtokosság tulajdonába kerül, de az árendás feladata, hogy jó karban tartsa. „Köteles a bérelő a jég készletből a jelentkező községi lakosok bármelyikének felszólítására jeget csupán gyógyszer gyanánt ingyen kiszolgáltatni. Köteles bérelő egy egész marha húsának elhelyezésére kellő nagyságú 100 ft-nál nem olcsóbb hústartó jégsekreányt 1885. év április 24. napjára saját költségén vásárolni s azt azonnal céljának megfelelően használatba venni.” Ez is a közbirtokosság tulajdonát képezi.¹⁷

A nemesi közbirtokosságok közös jövedelmeiket teljes egészében vagy részben felosztották egymás között. Rendszerint a közgyűlésen állapították meg

¹⁷ HML V-207/4. 198–199.

a *szétosztás kulcsát*, ami általában a belterületen birtokolt telkek arányának felelt meg.¹⁸

A regálé jövedelmek szétosztásának folyamatát az atkári közbirtokosság dokumentumai alapján követhetjük nyomon.¹⁹ Itt 1857–1891 között biztosították, hogy a közbirtokosok közvetlenül a bérlőtől megkapják a királyi kisebb haszonvételek bevételeinek birtokuk arányában rájuk eső részét. A közbirtokossági jegyző félévenként elkészítette a haszonbéri összeg birtokarányos elosztását a közbirtokosok között, és a „kulcsot” a bérlőnek átadva, az közvetlenül az egyes tagoknak fizette ki a járandóságot. Ez 1857. szeptember 29-én összesen 210 forint volt, amiből az 50 közbirtokos 1 ft 5 kr-tól 20 ft 46 kr-ig terjedő összegben részesült.²⁰ A félévenként szétosztható *angária* összege a közös költségek levonása után néhány évben a következőképpen alakult:²¹

1857	Szent Mihály-nap	210 ft
1858	Szent György-nap	166 ft 18 kr
	Szent Mihály-nap	204 ft 30 kr
1861	Szent György-nap	168 ft 53 kr
1863	Szent Mihály-nap	280 ft
1865	Szent Mihály-nap	134 ft 9 kr
1866	Szent György-nap	195 ft
1874–1875 évben		348 ft 2 kr
1888 októberben		500 ft
1889 júliusban		600 ft

Voltak olyan évek Atkáron, amikor a közgyűlés részben vagy teljesen visszatartotta a haszonbért valamilyen fontos cél megvalósítása érdekében. Így 1857-ben templom építéséhez járultak hozzá, 1860-ban pedig az ugyanezen okból felveendő 1 000 ft kölcsön visszafizetése alapjának szánták.²² 1863-ban és 1864-ben úgy határoztak, hogy a félévi haszonbér összegét nem osztják fel, hanem „*a jelen évi rendkívüli szárazság okozta nyomor enyhítésére fordítottassék*”, illetve 150 ft osztassék ki az azonnali segítyezésre szoruló községi lakosok között.²³ 1879-ben és 1883-ban a réteken lévő csatornák kitisztítására fordították a regálé jövedelmet, mert a közbirtokosok elhanyagolták ezt a munkát.²⁴

¹⁸ Hasonlóan történt az abonyi közbirtokosságban is. Kállay István 1983. 117.

¹⁹ HML V-207/4.

²⁰ HML V-207/4. 16–17.

²¹ HML V-207/4.

²² HML V-207/4. 11., 77.

²³ HML V-207/4. 79–81.

²⁴ HML V-207/4. 154., 190–191.

Vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy a nemesi közbirtokosságok a királyi kisebb haszonvételek gyakorlásával biztosították a települések kereskedelmi tevékenységét, hússal való ellátását, szabályozták az italmérést, és a regálék bérbeadásával rendszeres jövedelemhez jutottak. Ezekből újíttották fel, tartották karban a közösség tulajdonát képező épületeket, az utakat, hidakat, vízelvezető árkokat, de alkalmoszerűen segélyezésre is fordították. A hevesi közbirtokosság számadásai alapján megállapítható, hogy itt az összes bevételen belül 1843-ban 30,5%-ot, 1844-ben 38,2%-ot, 1846-ban 41,2%-ot, 1851-ben pedig 65,5%-ot biztosítottak a közbirtokosság számára a regáléból befolyó jövedelmek. Atkáron ezeket a bevételeket birtokarányosan felosztották a közbirtokosok között.

A királyi kisebb haszonvételek fontosságát húzza alá az atkári nemesi közbirtokosság megszűnésének indoka 1908-ban.

„Nincs ...célja, hogy a közbirtokosság, mint testület tovább reprezentáljon, mert régi jogait, melyek különösen a közös királyi kisebb haszonvételek használatában nyilvánultak meg és közbirtokossági közjövédelmet képeztek, átvette a kormány, általa a jogok ellenértéke fejében fizetett váltság összeg még 1891. évben az akkori közbirtokosok között felosztatott.”²⁵

Már az 1873. március 29-én megtartott közgyűlésen foglalkoztak azzal, hogy „a regale beneficium eltörlése a törvény útján mielőbb várható”. Az 1888. évi XXXVI. t.c.z. 10. §-a intézkedett a regálé megváltásáról, így a közgyűlés 1889. február 14-én napirendre tűzte a haszonvételi jogban való részesedés arányának a megállapítását. Név szerint felsorolják az 52 résztulajdonost a tulajdoni arányok feltüntetésével. „Megjegyeztetik, miként a szétosztás alapjául a közbirtokosságot közösen illetett 32 nádori telek vetetett mint a régi arányosítás alapja.” Az elosztás könnyebb megvalósítása céljából a tulajdoni hányadokat százezred részekre változtatták. A legkevesebb Illés Mihályé volt (64/100 000), a legtöbb Gosztanyi Béláé (13 126/100 000).

A közgyűlés azt is elhatározta, hogy a kártalanítási eljárás lebonyolításával Malatinszky Györgyöt bízzák meg teljes felhatalmazással. Az egri királyi törvényszék 1891. április 14-én értesítette az időközben megbízott Hanák Kolos ügyvédet, hogy az Atkár községben gyakorolt italmérési jogért megállapított 12 671 ft 97 kr. összeg milyen felosztás szerint illeti meg a résztulajdonosokat. A tulajdoni hányaduknak megfelelően pl. Illés Mihályt 8 ft 11 krajcár, Gosztanyi Bélát 1 663 ft 33 krajcár illette meg. A törvény szerint a kártalanítási tőke kifizetésére csak az 1892. év végén került sor.²⁶

A korcsmáltatási jog megváltása után még mindig a közbirtokosság tulajdonában maradt a kocsmáépület, amelynek 1-3 évi bérbeadásáról vagy eladásáról tárgyaltak 1889. novemberében. Egyhangú határozattal kimondták, hogy eladják

²⁵ HML V-207/4. 286–301.

²⁶ HML V-207/4. 221–249.

a jelenlévő volt bérlőnek, Lövy Lajosnak 2 500 forintért. November 30-án az igazgató meg is kötötte az adásvételi szerződést.²⁷

Atkárón a közbirtokosság feloszlására az 1908. június 10-i közgyűlésen került sor, Hevesen pedig 1911. augusztus 8-án határoztak úgy, hogy a vásártartás jogáról lemondanak és vételre kínálják fel a községnek. Még az évben megállapodtak, hogy a vásárteret a rajta lévő cédulaházzal és felszereléssel 50 000 korona vételárban örökáron eladják Heves községnek.²⁸

²⁷ HML V-207/4. 237–239.

²⁸ HML V-207/4. 17–19., 47–49.